

HADİS METODOLOJİSİNDE İDRÂC VE MÜDREC HADİSLER II

Kadir PAKSOY*

ÖZET

Bu makalede hadis metodolojisine göre rivayetlerdeki idrâc ve müdrec hadisler konusu incelenmektedir. İdrâcın sebepleri ve çeşitleri hakkında misaller sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İdrâc, müdrec, merfû, mevkûf, ravi, rivayet, versiyon.

ABSTRACT

IDRAJ AND MUDRAJ (INTERPOLATION) IN THE METHODOLOGY OF HADITH II

In this article, the issue of *idraj* and *mudraj* (interpolation) in the methodology of *hadith* are dealt with. Then, the causes and variation of *idraj* are analyzed relevant examples were given.

Key Words: *Idraj* and *mudraj* (interpolation) in the methodology of *hadith*, *marfu hadith* (Prophetic saying), *mawquf hadith* (the saying of the Companion), *rawi* (transmitter), *riwaya* (transmission Prophetic saying), *wajh* (several version of a *hadith*).

Giriş

İki bölümden oluşan makalemizin birinci bölümünde hadis metodolojisine göre idrâcın tarifi, çeşitleri ve müdrec hadisleri tespit etme yöntemleri hakkında bilgi vermiştik. Ayrıca müdrec hadisin hükmünü belirterek konuyla ilgili eserlere temas etmiştik. Bu bölümde ise idrâcın sebep ve çeşitlerine ilişkin birçok misal sunulacaktır.

Hatırlanacağı üzere idrâc, Rasûlullah'ın sözüne yapılan ilave/ziyade demektir. Bu ilave, kimi defa ravi tarafından hadis metnine eklenen harici bir ifade olmakta, kimi zaman da dahildeki sahabe sözünün Rasûlullah'ın sözüyle karıştırılması şeklinde vuku bulmaktadır. Keza ravi sözünün sahabe kavline karışması da bir çeşit idrâcdır.¹

İdrâc, rivayete eklenen bir söz olabileceği gibi, herhangi bir hadis metninden alınmış bir pasaj da olabilir. Birkaç hadis metninin

* Arş. Gör. Dr., Harran Ü. İlahiyat Fak. dostlar@hotmail.com, kpaksoy@myynet.com

¹ Hâkim, Ebû Abdillâh en-Nisâbüri, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*, (nşr. Seyyid Muazzam Huseyn), Beyrut 1977, s. 39.

tek metin haline getirilerek rivayet edilmesi de kompleks bir idrâcdır. Zaîf ravinin sikaya, sika ravinin diğer bir sikaya muhalif/şâz rivayetleri de idrâc/müdreç kapsamında mütalaa edilmektedir.²

Şu halde idrâc, gerek isnâddaki ilave gerek metindeki ziyade gerekse Rasûlullah'ın kelamına şahısların sözünün karışması şeklinde hadisin orijinalitesini bozacak arızı bir durumdur.

Hadisleri kasıtlı olarak müdreç hale getiren ravi için müdrîc, midrâc ya da derrâc denilmiştir. Mesela ravilerden Derrâc lakaplı Ebu's-Semh (126/743) bunlardan birisidir. Asıl adı Abdurrahman b. Sem'ân'dır. İbn Yûnus, onun Mısır'daki dönemin meşhur vâiz ve kısacılarından birisi olduğunu belirtir. Ahmed b. Hanbel'e (241/855) göre hadisleri münkerdir. Ebû Hâtim (277/890) ve Nesâî'ye (303/915) göre zaiftir, münkerdir. Darakutnî'ye (385/995) göre metruktur. İbn Adiy'e (365/975) göre rivayetlerine mütabaat yoktur.³

Sözünü ettiğimiz Derrâc'ın müdreç rivayetlerinden bazılarını burada tahlil edelim:

Derrâc'ın Abdurrahman b. Huceyra (ö.?) yoluyla Ebû Hureyre'den (56/776) naklettiği merfû bir hadis şöyledir:

غفر لرجل أخذ غصن شوك عن طريق الناس ذنبه ما تقدم من ذنبه وما تأخر

“İnsanların yolu üzerindeki diken dalını alan kimsenin geçmiş ve gelecek günahı mağfiret olunur.”⁴

Derrâc, rivayeti bu lafızla nakletmekle hem teferrüd etmiş hem de diğer ravilere muhalefet etmiştir. Aslında Ebû Hureyre rivayeti şöyledir:

بينما رجل يمشي بطريق وجد غصن شوك على الطريق فأخذه فشكر الله له فغفر له

“Bir şahıs yolda yürüdüğü esnada yol üzerinde diken dalı buldu ve onu uzaklaştırdı. Bunun üzerine Allah onu övdü ve mağfiret buyurdu.”⁵

Görüldüğü üzere mevsûk rivayette, gelecek günahların affedilmesine ilişkin ifade yoktur. Şahısların gelecek günahlarının affedilmesine dair kesin bir nas bulunmamaktadır. Kur'an'ın nassıyla (48.Fetih 2) sadece bundan Hz. Peygamber (s) müstesnadır.

Derrâc'ın Ebu'l-Heysem'den (ö.?) onun da Ebû Saîd el-Hudrî'den

² İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetu'l-fiker Şerhi*, (trc. Talat Koçyiğit), Ankara 1971, s. 61.

³ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkin*, (nşr. Mahmud İbrahim Zâhid), Haleb 1369, s. 39; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut 1952, III, 441; İbn Adiy, Abdullah b. Adiy, *el-Kâmül fi du'afâi'r-ricâl*, Beyrut 1409/1988, III, 112-115; Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed, *Mizânü'l-i'tidâl*, Beyrut, ts., III, 24.

⁴ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Bustî, *es-Sahîh [el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân]*, (nşr. Şuayb el-Arnâvut), Beyrut 1414/1993, II, 297.

⁵ Müslim, “İmâre” 164.

(74/693) merfû olarak naklettiği bir rivayet şöyledir:

كل حرف من القرآن يذكر فيه القنوت فهو الطاعة
 “Kur’an’da kunût kelimesi geçen her kelime tâat demektir.”⁶ Hadis münekkidlerinden İbn Kesîr bu rivayeti şöyle tahlil eder: “Bu rivayetin isnadı zaiftir; itimat edilmez. Merfû bir hadis olarak nakledilmesi de münkerdir. Bu ancak sahabî sözü ya da sonraki şahsın sözü olabilir; Allahu a’lem (Allah en iyi bilendir); bu isnâdla gelen birçok tefsirî rivayet bulunmaktadır ki, hepsinde nekâret vardır. Sakın ola bu rivayetlere aldanmayasın! Çünkü isnâdı cidden zaiftir.”⁷

Derrâc’ın aynı isnâdla naklettiği bir başka merfû rivayet şöyledir:

ويل واد في جهنم يهوي فيه الكافر أربعين خريفا قبل أن يبلغ قعره

“Veyl, Cehennemdeki bir vâdidir ki kafir o vâdinin dibine düşünceye kadar kırk sene yuvarlanır durur.”⁸

Tirmizî bu rivayeti kaydettikten sonra şöyle der: “Bu hadis garîbdir; İbn Lehîa’dan başka bunu nakleden kimseyi bilmiyoruz.”⁹

İbn Kesîr ise şunu söyler: “Bu konudaki diğer rivayetlerden de anlaşılmaktadır ki, sadece İbn Lehîa teferrüd etmemiştir. Öyle ki, rivayetteki âfet, bir önceki raviden (Derrâc’dan) kaynaklanmaktadır. Zira hadisin bu isnadla merfû olarak rivayet edilmesi münkerdir.”¹⁰

Müdreç Hadislerle İlgili Misaller

1. Hadisteki Garîb Lafzı Açıklamak Maksadıyla Metne Yapılan İlave/İdrâc

Ravi bazen hadisteki garîb lafızları açıklar. Eğer bu açıklama ifadesi sahibine nisbet edilmeyip hadisin aslından zannedilirse idrâc vaki olur. Bununla ilgili misalleri inceleyelim:

Birinci misal: Nesaî, Fedâle b. Ubeyd’den (53/673) merfû olarak şu hadisi rivayet eder:

أنا زعيم [والزعيم الحميل] لمن آمن بي وأسلم وجاهد في سبيل الله ببيت في ريبض الجنة

“Ben, bana iman eden, teslimiyet gösteren ve Allah yolunda cihat eden kimse için Cennetin ortasındaki bir köşke nail olmasına kefilim. [Zeîm hamîl demektir.]”¹¹

Muhaddislerin tespit ettikleri üzere; ravilerden İbn Vehb

⁶ Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 75; İbn Hibbân, *Sahih*, II, 7.

⁷ İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmail, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, (nşr. M. İbrahim el-Bennâ vd.), İstanbul 1985, I, 231.

⁸ *Tirmizî*, “Tefrîru’s-sûre” 2/21; Ahmed, *Müsned*, III, 75; İbn Hibbân, *Sahih*, XVI, 507; Hâkim, *Müstedrek*, II, 551, 583.

⁹ *Tirmizî*, “Tefrîru’s-sûre” 2/21.

¹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, I, 168.

¹¹ *Nesaî*, “Cihâd” 19.

(197/813) buradaki زعيم tabirini حميل (kefil) diye açıklamıştır. Dolayısıyla bu ziyade hadisin aslından değil, müdrecedir.¹²

İkinci misal: Ezvâc-ı Tâhirât'tan Hz. Meymûne (51/671) Hz. Peygamber'den (s) şu hadisi rivayet eder:

من صلى عليه أمة من الناس شفَعوا فيه [والأمة الأربعة إلى المائة والعصبة عشر إلى أربعين والنفر ثلاثة إلى عشرة]

Bir kimsenin cenaze namazına halktan bir ümmet iştirak ederse o kimse için şefaati olurlar. [Ümmet, kırk kişiden yüz kişiye kadar topluluğun adıdır. Usbe, ondan kırka kadar; nefer ise üçten ona kadar olan topluluktur.]¹³

Bu hadisin baş tarafı merfûdur. Köşeli paranteze alınan ifade ise müdrecedir. Bu ifade, tebe-i tabiîn ravisi Ebu'l-Melîh'in (108/727) açıklamasıdır. O, 'ümme't' tabirinin kaç kişiye tekabül ettiğine açıklık getirmekte ve bu arada 'usbe' ile 'nefer'e temas etmektedir. Ancak bu ifadeler rivayetin bazı versiyonlarında merfû hadisin devamı gibi nakledilmektedir. Buna mukabil muhaddisler "قال أبو المليح" "Ebu'l-Melîh demiştir ki..." diye açıklama yapan şahsı tasrih etmektedirler.¹⁴

Bu konuda diğer sahabilerden gelen hadisler de vardır. Ancak bazı rivayetlerde Rasûlullah'ın ifade buyurduğu "ümme't" ibaresinin yerine "kırk kişi" yahut "yüz kişiye ulaşan topluluk" diye rakam belirtilmektedir. Sözelimi, Müslim'in Hz. Âişe'den naklettiği rivayette "yüz kişiye ulaşan bir ümmet(topluluk) cenazeye iştirak ederlerse..." diye ifade edilirken, İbn Abbâs rivayetinde "kırk kişiye bâliğ olursa" denilmektedir.¹⁵ Bu ise mânâ ile rivayetin ve ravi tasarruflarının hadislerdeki tezahürüdür. Nitekim bu rakamlarla ifade edilen sayılar merfû olmaktan ziyade ümmet/topluluk tabirinin ravi tarafından yorumlanmasıdır.

2. Ravi Tarafından Rasûlullah'ın Hadisini Söylemeye Bir Hızlılık Olmak Üzere Zikredilen İfadenin Hadisten Zannedilmesi

Bununla ilgili olarak aşağıdaki rivayetleri tahlil edelim:

Birinci misal: Muhadram ravilerden Zirr b. Hubeyş (83/702) şu haberi nakleder:

إن ابن جرّموز استأذن عليّ فقال ائذّنوا له سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول [بشر قاتل ابن صفيّة بالنار] إن لكل نبي حواريًا وحواري الزبير

İbn Curmûz, Hz. Ali'nin huzuruna çıkmak için izin istedi. Hz. Ali

¹² Suyûtî, Celâluddin Abdurrahmân, *Tedribu'r-râvi fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, (nşr. İrfân el-Aşşâ), Beyrut 1993/1414, s. 177; a.mlf., *el-Medrec ile'l-mudrec (Mecmûatu resâil fî ulûmi'l-hadîs içinde)*, Beyrut 1985, s. 45.

¹³ *Nesâî*, "Cenâiz" 78; Ahmed, *Müsned*, VI, 331; İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, III, 13.

¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl li'l-vasli'l-mudrec*, (nşr. Muhammed Matar ez-Zehrâni), Riyad 1418, I, 127; Suyûtî, *el-Medrec ile'l-mudrec*, s. 27.

¹⁵ *Müslim*, "Cenâiz" 58-59.

“Ona izin verin.” dedi ve şunu ekledi: Ben Rasûlullah’ı (s) şöyle buyururken işittim: [Safiyye’nin oğlunun katilini cehennemle müjdele.] *Her nebînin bir havarisî vardır. Benim havarim ise Zübeyr’dir.*”

Muhaddisler, “Safiyye’nin oğlunun katilini cehennemle müjdele.” sözünün Hz. Ali’ye ait olduğunu, “Her nebînin...” diye başlayan ifadenin ise Hz. Peygamber’in kelâmı olduğunu beyan ederler. Bu bağlamda kimi ravilerin tamamını merfû olarak rivayet etmekle hataya düştüklerini kaydederler.¹⁶

Nitekim hadis münekkitlerinin bu tespitini teyit eden ve muhtelif kaynaklarda bahsi geçen rivayet şöyledir:

Zırr b. Hubeyş demiştir ki: Bir defasında Hz. Ali’nin yanında bulunuyordum. Derken Zübeyr b. Avvâm’ın kesik başı getirildi. Katili İbn Curmûz dışarıda bekliyordu. İçeri girmek için izin isteyen bu şahıs hakkında Hz. Ali şöyle dedi: “Safiyye’nin oğlunun katilini cehennemle müjdele! Zira ben Rasûlullah’ı (s) şöyle buyururken işittim: *“Her nebînin bir havarisî vardır. Benim havarim ise Zübeyr’dir.”*¹⁷

İkinci misal: Ebû Bekr (r) şöyle demiştir:

[أيها الناس إنكم تقرؤون هذه الآية وتضعونها ما وضعها الله يا أيها الذين آمنوا عليكم أنفسكم لا يضركم من ضل إذا اهتديتم.] إن الناس إذا رأوا المنكر فلم يغيروه يوشك أن يعمهم الله بعقاب/بعذاب.

[Ey insanlar. Siz şu âyeti okumakta ve Allah’ın koyduğu şeyi (Kur’an’da yerine) koymaktasınız: “Ey iman edenler. Önce kendinizi koruyunuz. Hidayet üzere olduğunuz vakit dalalet düşenler size zarar veremez.” (5.Mâide 105)] *Eğer insanlar münkeri (kötü bir şeyi) görüp de menetmezlerse Allah’ın onlara umumî bir azap vermesi yakınladır.*¹⁸

Hz. Ebû Bekr insanlara hitap etmekte ve bu arada bir âyet okuyarak “Eğer insanlar...” diye başlayan Hz. Peygamber’in hadisine atıfta bulunmaktadır. Mevkûf ve merfû ifadelerin bir arada zikredildiği bu rivayeti nakleden kimi raviler bunları birbirine karıştırarak idrâca yol açmaktadırlar.¹⁹ Rivayetin bazı versiyonlarında ise Hz. Ebu Bekr’in sözü şöyle tefrik edilmektedir:

Ebû Bekr (r) Allah’a hamd ve senada bulunduktan sonra dedi ki: Ey insanlar! Siz şu âyeti (5.Mâide 105) okuyorsunuz (ve iyiliği emretmeyi ve fenalığı menetmeyi bırakıyorsunuz). Halbuki ben/biz Rasûlullah’dan (s) şu buyruğu işittim/işittik: “Eğer insanlar münkeri görüp de menetmezlerse Allah’ın onlara umumî bir azap vermesi ya-

¹⁶ Hatîb, *el-Fasl li’l-vasli’l-mudrec*, I, 146-151; Suyûtî, *el-Medrec ile’l-mudrec*, s. 33.

¹⁷ İbn Sa’d, Muhammed b. Sa’d, *et-Tabakâtu’l-kübrâ (Kitâbu’t-Tabakât el-kebir)*, Beyrut 1405/1985, III, 111; Ahmed, *Müsned*, I, 89; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, I, 123; Hâkim, *Müstedrek*, III, 414.

¹⁸ Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 118; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 540.

¹⁹ Hatîb, *el-Fasl li’l-vasli’l-mudrec*, I, 142 vd.; Suyûtî, *el-Medrec ile’l-mudrec*, s. 37.

kınlaşır.”²⁰

3. Bir Hükümü Açıklamak Üzere Yapılan İlave/Ziyade

Birinci misal: Ebû Hureyre'den nakledilen merfû bir hadis şöyledir:

إذا انتعل أحدكم فليبدأ باليمين وإذا نزع فليبدأ بالشمال [لتكن اليمين أولهما تتعل آخرها تنزع]

“Sizden biriniz pabucunu giyerken sağ ayağından başlasın. Çıkarırken de soldan başlasın. [Sağ taraf, giyerken öncelikli çıkarırken sonraya kalan olsun.]”²¹

Muhaddislere göre “Sağ taraf..” diye başlayan son cümle ravinin yorumudur, yani müdrecedir.²² Nitekim bu cümle Müslim’in rivayetinde yoktur. Bunun yerine tek pabuçla dolaşmayı men eden şu cümle vardır: “Şayet pabuçlarını giyecekse ya ikisini birden giysin, yahut ikisini birden çıkarısın.”²³

İkinci misal: Hz. Âişe (58/678) ve Abdullah b. Ömer (73/692), Hz. Peygamber devrindeki bir uygulamadan şöyle bahsederler:

إن بلالا يؤذن بليل فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم فكلوا واشربوا حتى يؤذن ابن أم مكتوم [وكان ضريرا فكان يؤذن له أذن فقد أصبحت]

Bilal geceleyin (sahur vaktini ilan etmek üzere) ezan okudu. Bunun üzerine Rasûlullah (s) şöyle buyurdu: Siz, *İbn Ümmi Mektûm’un ezan okumasına kadar yiyip içmenize devam edin.* [İbn Ümmi Mektûm âmâ olduğu için ona sabah vakti girdi diye ezan okuması hatırlatılırdı.]²⁴

Asr-ı Saâdetde Bilal’in ezanı ile insanlar sahura uyandırılmakta, İbn Ümmi Mektûm’un (23/644) ezanıyla da sona erdiği bildirilmektedir. Sahabe bu uygulamayı anlatmakta ve Hz. Peygamber’in sözüne atıfta bulunmaktadır. İbn Ümmi Mektûm’la ilgili açıklama ise bu rivayete sonrada eklenmiştir. Hadis imamlarına göre bu idrâc, Sâlim (106/725) yahut Zuhri’ye (124/741) aittir.²⁵

Üçüncü misal: Abdullah b. Ömer (r) demiştir ki:

إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال وهو على المنبر وذكر الصدقة والتعفف عن المسألة "اليد العليا خير من اليد السفلى" [واليد العليا هي المنفقة والسفلى هي السائلة]

²⁰ Tirmizî, “Fiten” 8; Ebû Dâvûd, “Melâhim” 17; İbn Mâce, “Fiten” 20; Ahmed, *Müsned*, I, 2; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, I, 119; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 539.

²¹ Buhârî, “Libâs” 39; Tirmizî, “Libâs” 37; İbn Mâce, “Libâs” 28; Mâlik b. Enes, *Muvatta’*, “Lübs” 15; Ahmed, *Müsned*, II, 465.

²² İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, (nşr. M. Fuâd Abdülbâkî, Muhibbuddin el-Hatib), Beyrut 1407/1987, X, 311; Suyûtî, *el-Medrec ile’l-mudrec*, s. 43.

²³ Müslim, “Libâs” 67.

²⁴ Rivayetin muhtelif versiyonları için bkz. Buhârî, “Ezân” 11, “Savm” 17; Müslim, “Siyâm” 36-39; Tirmizî, “Salât” 35; Nesâî, “Ezân” 9-10, “Siyâm” 30; *Muvatta’*, “Salât” 15; Ahmed, *Müsned*, II, 9, 57, 123.

²⁵ Hatib, *el-Fasl li’l-vasli’l-mudrec*, I, 147; Suyûtî, *el-Medrec ile’l-mudrec*, s. 25.

Rasûlullah (s) minber üzerinde sadakayı ve dilenmekten nezih kalmayı anlatarak şöyle buyurdu: “Yüksek el, alçak elden daha hayırlıdır. [Yüksek el veren; alçak el ise alandır.]”²⁶

Muhaddisler bu rivayetteki اليد العليا خير من اليد السفلى “Yüksek el, alçak elden daha hayırlıdır.” ifadesinin Hz. Peygamber’in sözü, واليد العليا المنفقة والسفلى السائلة “Yüksek el veren; alçak el ise alan eldir.” ifadesinin İbn Ömer’e ait bir açıklama cümlesi olduğunu tespit etmişlerdir. Dolayısıyla metnin tamamını merfû olarak nakleden ravilerin hadisi müdrec hale getirdiklerini beyan etmişlerdir.²⁷

*Dördüncü misal:*Buharî ile Müslim, İbn Ömer ve Ebû Hureyre’den şu hadisi rivayet ederler:

نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الشغار [والشغار أن يزوج الرجل ابنته على أن يزوجه الآخر ابنته ليس بينهما صداق]

Rasûlullah (s) ‘şîğâr’dan nehyetti. [Şîğâr, mehir olmaksızın bir şahsın kızını başkasına vermesi ve onun da kızını kendisine nikahlamasıdır.]²⁸

Yani adam kızını/kızkardeşini bir şahsa veya onun oğluna vermekte, onun kızını/kırkardeşini ise kendisine veya oğluna almakta; karşılıklı kız alıp vermede mehri ortadan kaldırmaktadır. Hz. Peygamber (s) bu tür nikâhı yasaklamıştır.

Hadis münekkidlerine göre bu rivayetteki “*Rasûlullah (s) ‘şîğâr’dan nehyetti.*” ifadesi merfû hükmündedir. Şîğâr nikâhının mahiyetine açıklık getiren cümle ise ravi sözüdür, yani müdrecdir.²⁹

Aynı rivayet, müdrec olmayan versiyonlarda şu lafızla nakledilmektedir:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا شغار في الإسلام

Rasûlullah (s) buyurdu ki: “İslam’da şîğâr (nikâhı) yoktur.”³⁰

Beşinci misal: Ebû Saîd el-Hudrî (74/693) şöyle demiştir:

إن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن المنابذة والملامسة [المنابذة هي طرح الرجل ثوبه بالبيع إلى الرجل قبل أن يقبله أو ينظر إليه. والملامسة لمس الرجل الثوب لا ينظر إليه]

Rasûlullah (s) münâbeze ve mülânese satışından nehyetti. [Münâbeze, bir şahsın elbisesini bir başkasına henüz elbiseyi kabul

²⁶ Buharî, “Zekât” 18; Müslim, “Zekât” 94; Tirmizî, “Zekât” 38; Ebû Dâvûd, “Zekât” 28; Nesâî, “Zekât” 52; Muvatta’, “Sadaka” 8; Dârimî, “Zekât” 22; Ahmed, *Müsned*, II, 67; İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 151.

²⁷ Suyûtî, *el-Medrec üle’l-mudrec*, s. 38. Rivayetin öteki versiyonları için bkz. Ebû Ya’lâ, *Müsned*, X, 97; İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 148.

²⁸ Buharî, “Nikâh” 28, “Hiyel” 4; Müslim, “Nikâh” 57-61

²⁹ Hatîb, *el-Fasl li’l-vasli’l-mudrec*, I, 383; İbn Hacer, *Telhîsu’l-habîr*, (nşr. es-Seyyid Abdullah Hâşim), Medine 1384, III, 153; Suyûtî, *el-Medrec üle’l-mudrec*, s. 29.

³⁰ Müslim, “Nikâh” 60; İbn Mâce “Nikâh” 26; Ahmed, *Müsned*, II, 35.

etmeden ya da hiç bakmadan önüne atması; mülânese ise alanla satandan her birinin diğerinin elbisesine hiç bakmadan dokunması şeklindeki yapılan satıştır.]³¹

Hadis münekkidleri, rivayetdeki sadece النهى عن المنايذة والملامسة ifadesinin merfû hükmünde olduğunu, devamındaki açıklama cümlelerinin sahabe sözü olduğunu tespit etmişlerdir.³²

Altıncı misal: Salat-ı vustâ konusunda Hz. Ali'den (40/661) gelen rivayetlerde bunun ikinci namazı olduğuna dair açıklamalar bulunmaktadır. Rivayet şöyledir:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الأحزاب شغلونا عن الصلاة الوسطى [صلاة العصر] حتى غربت الشمس ملاً الله قبورهم وبيوتهم / بطونهم ناراً

Hendek Savaşı'nda Rasûlullah (s) müşrikler hakkında şöyle buyurdu: “Bizi güneş batıncaya kadar salat-ı vustâ'yı [ikinci namazını] kılmaktan alıkoydular. Allah onların kabirlerini ve evlerini –karınlarını– ateşle doldursun.”³³

Hadis münekkidleri, rivayetlerdeki “ikinci namazı” ifadesinin Hz. Peygamber'in kelamı olmayıp sahabenin yahut ravinin yorumu olduğunu belirtirler.³⁴ Suyûtî bununla ilgili gerekçeleri şöyle sıralar: Birincisi; sahabe “salât-ı vustâ”nın hangi namaz olduğu konusunda ihtilaf etmiştir. Eğer Rasûlullah'ın (s) bu konuda açık bir beyanı olsaydı, sahabe arasında ihtilaf olmazdı. İkincisi; Mâlik'in Muvatta'ında Hz. Ali (r) “salât-ı vustâ'yı “sabah namazı” diye yorumlamıştır. İbnu'l-Münzir (319/931) ise Hz. Ali'den “öğle namazı” olduğuna dair bir başka yorumu kaydeder. Eğer bunun ikinci namazı olduğuna dair Hz. Peygamber'den Hz. Ali'ye ulaşan bir hadis olsaydı elbette bu hususta farklı/aykırı bir görüş beyan etmezdi. Üçüncüsü; Buhari'nin rivayetinde sadece “salât-ı vustâ” ifadesi vardır; “ikinci namazı” kaydı yoktur.³⁵ Müslim ise Hz. Ali'den rivayet ettiği versiyonda bunu “ikinci namazı” olarak zikreder. Bütün bunlardan anlaşılmalıdır ki, “ikinci namazı” ifadesi sahabenin yahut bir başka ravinin yorumudur.³⁶

Yedinci misal: Buharî ve Müslim'in Abdullah b. Ömer'den nakletmekte oldukları rivayet şöyledir:

³¹ Buharî, “Libâs” 20; Müslim, “Buyû” 3; Tirmizî, “Buyû” 69; Ebû Dâvûd, “Buyû” 24; Nesâî, “Buyû” 23-26; İbn Mâce, “Ticarât” 12.

³² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 359; Suyûtî, *el-Medrec ile'l-mudrec*, s. 39.

³³ Buharî, “Cihâd” 98; Müslim, “Mesâcid” 202-206; Tirmizî, “Tefsîru's-sûre” 2/31; Nesâî, “Salât” 14; İbn Mâce, “Salât” 6; Ahmed, *Müsned*, I, 79, 81.

³⁴ Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, V, 128; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 405; Suyûtî, *el-Medrec ile'l-mudrec*, s. 41; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Neylu'l-evtâr şerhu Munteka'l-ahbâr*, Beyrut 1973, I, 395.

³⁵ Buharî, “Cihâd” 98.

³⁶ Suyûtî, *el-Medrec ile'l-mudrec*, s. 41-42.

نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن بيع الثمرة حتى يبدو صلاحها [وكان إذا سئل عن صلاحها قال تذهب عاقتها]

“Rasûlullah (s) olgunlaştığı meydana çıkıncaya kadar meyveyi satmaktan nehyetti. [Meyvenin olgunlaşması ne demektir? diye sorulduğunda “Âfetinin gitmesidir” dedi.]³⁷

Muhaddislere göre buradaki ilk cümle merfû hükmündedir. Devamındaki soru-cevap ifadeleri ise İbn Ömer’e ait açıklamalardır. Nitekim Müslim’in kaydettiği bazı versiyonlarda, meyvenin olgunlaşmasıyla ilgili izahın İbn Ömer’in sözü olduğu tasrih edilmektedir.³⁸

Sekizinci misal: Abdullah b. Ömer ve Ebû Saîd el-Hudrî’nin nakletmiş olduğu hadis şöyledir:

إن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن المزبنة [والمزبنة اشتراء التمر بالتمر كيلاً وبيع الكرم بالزبيب كيلاً]

Rasûlullah (s) müzâbene satışından nehyetti. [Müzâbene, taze hurmanın kuru hurma mukabilinde, taze üzümün de kuru üzüm mukabilinde satılmasıdır.]³⁹

Muhaddisler bu rivayetteki *نهى عن المزبنة* ifadesinin merfû hükmünde olduğunu, devamındaki izah cümlesinin sahabe sözü olduğunu tespit etmişlerdir.⁴⁰

4. Hadisten Bir Hüküm Çıkarmak Üzere Yapılan İdrâc

Ravinin hadisten hüküm istinbat etmesi konusundaki misallerden bazıları şöyledir:

Birinci misal: İbn Ömer ve Ebû Saîd el-Hudrî şu hadisi rivayet ederler:

الذهب بالذهب مثلاً بمثل لا يشف بعضها على بعض والفضة بالفضة مثلاً بمثل لا فضل بينهما ولا يباع غائب بناجز [إني أخاف عليكم الرماء] [والرماء الربا]

“Altın altın ile misli misline takas edilir; birisi diğerine ağır basmaz. Gümüş gümüş ile misli misline takas edilir; aralarında fazlalık olmaz. Mevcut olan şeyle mevcut olmayan şey satılmaz/alınmaz. [Çünkü ben sizin ramâya düşmenizden endişe ederim.] [Ramâ ise faiz demektir.]”⁴¹

Hadis münekkidlerine göre bu rivayetteki “Çünkü ben sizin...” diye başlayan cümle merfû değil, sahabe sözüdür. Fakat kimi raviler

³⁷ Buharî, “Zekât” 58; Müslim, “Buyû” 50-52; Muvatta’, “Buyû” 12.

³⁸ Müslim, “Buyû” 52. Rivayetle ilgili geniş bilgi için bkz. Suyûtî, *el-Medrec ile'l-mudrec*, s. 26.

³⁹ Buharî, “Buyû” 75; Müslim, “Buyû” 59; Tirmizî, “Buyû” 14; Nesâî, “Buyû” 28, 32-35; İbn Mâce, “Ticarât” 54.

⁴⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 385; Suyûtî, *el-Medrec ile'l-mudrec*, s. 39.

⁴¹ Muvatta’, “Buyû” 34-35; Ahmed, *Müsned*, II, 109.

bunu merfû olarak nakletmişlerdir.⁴²

Bundan başka Suyûtî şu hususa dikkat çeker: Hadisin sonundaki “Ramâ faiz demektir.” sözü ikinci bir idrâcdır. Çünkü bu söz Abdullah b. Ömer’in kelimelerinden değil, ravilerden birinin ‘ramâ’ tabirini tefsir etmesi cümlesindedir. Bu ise idrâc ifadeye yapılan bir başka idrâcdır.⁴³

İkinci misal: Buharî ile Müslim’in İbn Abbâs’dan nakletmiş oldukları rivayet şöyledir:

إن رسول الله صلى الله عليه وسلم خرج إلى مكة عام الفتح فصام حتى بلغ الكديد ثم أفطر فأفطر الناس [فكانوا يأخذون بالأحدث فالأحدث من أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم]

Rasûlullah (s) fetih yılında Ramazanda Mekke’ye doğru yola çıktı. Kedîd mevkiine varıncaya kadar oruç tuttu. Orada orucu bıraktı. Bunun üzerine ashâb da oruçlarını bıraktılar. [Onlar, Hz. Peygamber’in (s) bu en son uygulamasını kendilerine esas alıyorlardı.]⁴⁴

Suyûtî demiştir ki: Bu rivayetin son cümlesi İbn Abbâs’ın sözü değil, Zuhri’nin sözüdür.⁴⁵ Nitekim Müslim’in rivayetinde bizzat Zuhri’nin adı tasrih edilmekte ve şöyle dediği kaydedilmektedir: “Ashâb, Hz. Peygamber’in (s) en son uygulamasına tabi olurlar ve onu muhkem bir nâsîh kabul ederlerdi.”⁴⁶

Üçüncü misal: Câbir b. Abdillâh (r) demiştir ki: [ولو] كنا نعزل والقرآن ينزل [كان حراما لنزل فيه]

“Biz azil yapmakta ve bu arada Kur’an nazil olmakta idi. [Eğer haram olsaydı bununla ilgili Kur’an (âyeti) nazil olurdu.]”

Buharî ve Müslim’in kaydettikleri rivayetlerde “Eğer haram olsaydı...” ifadesinin Süfyân es-Sevrî’ye ait olduğu tasrih edilmektedir.⁴⁷ Öyle ki, Süfyân es-Sevrî, rivayet etmekte olduğu bu hadisten istinbat ettiği fikhî bir hükmü beyan etmektedir.

Bu misalleri çoğaltmak mümkündür. Ancak makalenin sınırlarını aşacağından dolayı tafsilatı konuyla ilgili çalışmalara havale ediyoruz.⁴⁸

⁴² Rivayetle ilgili değerlendirmeler için bkz. Hatîb, *el-Fasl li’l-vasli’l-mudrec*, I, 183 vd.; Suyûtî, *el-Medrec ile’l-mudrec*, s. 27.

⁴³ Suyûtî, aynı yer.

⁴⁴ *Buharî*, “Savm” 34; *Müslim*, “Sıyâm” 87-88; *Nesâî*, “Sıyâm” 60; *Muvatta’*, “Sıyâm” 21.

⁴⁵ Suyûtî, *el-Medrec ile’l-mudrec*, s. 25.

⁴⁶ *Müslim*, “Sıyâm” 88,

⁴⁷ *Buharî*, “Nikâh” 96; *Müslim*, “Talâk” 26-28. Rivayetle ilgili diğer versiyonlar ve muhaddislerin yorumları için bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, IX, 305; Suyûtî, *el-Medrec ile’l-mudrec*, s. 43.

⁴⁸ Bu hususta Hatîb el-Bağdâdî ve Suyûtî, müdrec hadislerine yönelik müstakil eserlerinde bir hayli örnek sunmaktadırlar. Ayrıca meslektaşlarımızdan Mehmet Emin Özaşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek –Fikhî Hadisler Bağlamında Bir İnceleme–* adlı

5. Hadisteki İfadeye Mutabık Bir Âyetin Hadis Metnine İdrâcı

Bazen hadisi nakleden sahabe ya da sonraki kuşaktan bir ravi, konuyla irtibatlı gördüğü bir âyete atıfta bulunur. Ancak söz konusu âyet, hadisin aslında mevcut zannedilerek Hz. Peygamber'e nisbet edilir.

Birinci misal: Ebû Hureyre (r) Rasûlullah'ın (s) şöyle buyurduğunu nakleder:

ما من مولود إلا يمسه الشيطان حين يولد فيستهل صارخا من مسته إلا مريم وإبنا [فإن شئتم فاقراوا وإني أعيدها... الآية]

“Doğan hiçbir bebek yoktur ki, Şeytan ona dokunmasın. Bebek, Şeytan'ın dokunmasından feryat ederek ağlar. Bundan yalnız Mer-yem'in oğlu ile annesi müstesnadır. [İsterseniz şu âyeti okuyun: وأني أعيدها بك وذريتها من الشيطان الرجيم “Onu da onun neslinden gelecekleri de koulmuş Şeytan'dan korumanı niyaz ederim.]”⁴⁹

Muhaddisler, “İsterseniz şu âyeti okuyun...” diye başlayan ifadenin müdrec olduğunu, zira âyeti zikreden şahsın Ebû Hureyre olduğunu tespit etmişlerdir. Sahabî, Hz. Peygamber'in hadisini bu âyetle desteklemektedir. Nitekim Buharî ve Müslim başta olmak üzere birçok hadis imamı Hz. Peygamber'in sözünün akabinde “...Ebû Hureyre demiştir ki: İsterseniz şu âyeti okuyun...” diye merfû ile mevkûf kısmı tefrik etmişlerdir.⁵⁰ Ebû Ya'lâ (307/919) ve ondan da İbn Hibbân'ın naklettiği rivayette ise mezkûr ifade ve âyet Hz. Peygamber'in sözünün devamı gibi anlatılmaktadır (müdrec).⁵¹

İkinci misal: Sa'd b. Ebî Vakkâs (r) demiştir ki:

ما سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول لأحد يمشي على الأرض أنه من أهل الجنة إلا لعبد الله بن سلام [وفيه نزلت هذه الآية وشهد شاهد من بني إسرائيل على مثله]

Yerde yürümekte olan başka bir kimse için değil sadece Abdullah b. Selam için Rasûlullah'ın (s) şöyle buyurduğunu işittim: *“Şüphesiz o cennet ehliendir.”* [Ve onun hakkında şu âyet nazil olmuştur: “İsrailoğullarından bir şahit de bunun böyle olduğuna şahadet etmişken...” (46.Ahkâf 10)].

Hadis âlimleri sadece “Şüphesiz o cennet ehliendir.” kısmının

eserinde fikhî yorumların ve ahkam ifade eden hususların hadis metnlerine idrâcı konusunda önemli teşhis ve tespitlere yer vermektedir. Bkz. *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara 1998, s. 223 vd.

⁴⁹ Ebû Ya'lâ, *Müsne'd*, X, 376; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 129.

⁵⁰ *Buharî*, “Enbiyâ” 44; *Müslim*, “Fezâil” 146; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 288; *Ahmed*, *Müsne'd*, II, 233.

⁵¹ Hatîb, *el-Fasl li'l-vasli'l-mudrec*, I, 167-176; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 470; Suyûtî, *el-Medrec ile'l-mudrec*, s. 32.

merfû olduğunu belirterek bu arada âyeti zikreden şahsın Sa'd b. Ebî Vakkâs değil, İmam Mâlik olduğunu Abdullah b. Vehb'den nakledenler.⁵²

6. Ravinin Zihnindeki Çağrışımları Hadis Metnine Eklemesi

Birinci misal: Ahmed b. Hanbel, Hammâd b. Seleme yoluyla Ebû Hureyre'den merfû olarak şu hadisi rivayet eder:

من صام رمضان إيماناً واحتساباً غفر له ما تقدم من ذنبه [وما تأخر]

“Her kim Ramazan orucunu iman ile ve ihtisâb ile tutarsa geçmiş günahları [ve gelecek günahları] affolunur.”⁵³

Rivayetin sonundaki وما تأخر “ve gelecek günahları” ifadesi müdreccdir. Ahmed b. Hanbel'in Ebû Hureyre'den kaydettiği öteki versiyonlarda olsun diğer muhaddislerin kaydettikleri versiyonlarda olsun bu ifade geçmemektedir.⁵⁴

Dirayet açısından da bu ifadenin Hz. Peygamber'e nisbet edilmesine ihtimal verilemez. Çünkü insanların gelecek günahlarının affedilmesine dair kesin bir nas yoktur. Kur'an'ın nassıyla sadece bundan Hz. Peygamber (s) müstesnadır. İlgili âyet ise şudur: إنا فتحنا لك فتحاً مبيناً ليغفر لك الله ما تقدم من ذنبك وما تأخر “Biz sana aşikâr bir fetih ihsan ettik. Bu da Allah'ın, Senin geçmiş ve gelecek kusurlarını bağışlaması, verdiği nimetleri tamamlaması ve Seni dosdoğru yola hidayet etmesi içindir.” [48.Feth, 1-2] Muhtemelen Hammâd b. Seleme bu âyetteki وما تأخر ibaresini hataen hadis metnine ilave/derc etmiştir.

İkinci misal: Hz. Âişe (r) demiştir ki:

كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا خرج من الخلاء قال غفرانك [ربنا إليك المصير]

Rasûlullah (s) helâdan çıktığında “Ğufrâneke [rabbenâ ileyke'l-masîr]” diye dua ederdi.⁵⁵

Hadisteki dua cümlesinden sadece غفرانك “Ğufrâneke” ibaresi merfûdür. Devamındaki ifadeler ise ravinin ziyadesidir.⁵⁶ Nitekim aynı hadisin muhtelif versiyonlarında Rasûlullah'ın sadece غفرانك “Ğufrâneke” diye dua ettiği bildirilmektedir.⁵⁷ Muhtemelen bu ziyade, ravinin zihnindeki غفرانك ربنا إليك المصير (2.Bakara 285) âyetiyle irtibatlı bir çağrıdır.

⁵² Suyûtî, *el-Medrec ile'l-mudrec*, s. 33.

⁵³ Ahmed, *Müsned*, II, 385.

⁵⁴ Rivayetin muhtelif versiyonları için bkz. *Buharî*, “Savm” 6; *Müslim*, “Sıyâm” 203; *Tirmizî*, “Savm” 1; *Ebû Dâvûd*, “Savm” 57; *Nesâî*, “Sıyâm” 39; *İbn Mâce*, “İkâme” 173; *Dârimî*, “Savm” 44; Ahmed, *Müsned*, II, 233, 241, 503.

⁵⁵ İbn Adiy, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, I, 386.

⁵⁶ Suyûtî, *el-Medrec ile'l-mudrec*, s. 37.

⁵⁷ *Tirmizî*, “Tahâre” 5; *Ebû Dâvûd*, “Tahâre” 17; *İbn Mâce*, “Tahâre” 10; *Dârimî*, “Vudû” 17; Ahmed, *Müsned*, VI, 155; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 12; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 48; *İbn Hibbân*, IV, 291; Hâkim, *Müstedrek*, I, 261.

7. Ravinin Hadisteki Muhtevaya Yorum Eklemesi

Birinci misal: Ümmü Külsüm bint Ukbe b. Ebî Mu'ayt (33/653) Rasûlullah'ın (s) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ليس الكذاب الذي يصلح بين الناس فيئمي خيرا أو يقول خيرا [ولم أسمع
يرخص في شيء مما يقول الناس الا في ثلاث في الحرب والإصلاح بين الناس وحديث رجل امرأته وحديث
المرأة زوجها

İnsanların arasını bulan ve hayır söyleyip hayır tebliğ eden kimse yalancı sayılmaz. [Ben Hz. Peygamber'in (s) sadece insanların şu üç hususta söylediklerine ruhsat verdiğini işittim: Harpte, insanların arasını bulmada, kocanın karıya karının da kocasına söylediği sözde.]⁵⁸

Hadis münekkidleri, "*İnsanların arasını bulan ve hayır söyleyip hayır tebliğ eden kimse yalancı sayılmaz.*" ifadesinin merfû olduğunu ancak üç yerde yalana ruhsat verildiğine dair ifadenin Zuhri'ye ait olduğunu tespit etmişlerdir. Dolayısıyla bunu merfû ya da mevkûf olarak nakletmenin idrâca yol açtığını belirtmişlerdir.⁵⁹

Esasen bu rivayetin farklı versiyonlarını araştırdığımızda, yakın lafızlarla Buhari ve diğer birçok muhaddisin sadece merfû olan ilk cümleyi tahriç ettiklerini görürüz.⁶⁰

Müslim'in rivayetinde ise merfû cümleden sonra Zuhri'nin adının verilerek mezkûr ifadenin ona ait olduğu şöyle beyan edilmektedir. Hz. Peygamber (s) buyurdu ki: "*İnsanların arasını bulan ve hayır söyleyip hayır tebliğ eden kimse yalancı sayılmaz.*" Zuhri der ki: "*İnsanların söylediklerinden hiçbir şeyde yalana ruhsat verildiğini işitmedim. Ancak şu üç yerde müstesna: Harpte, insanların arasını bulmada ve kocanın karısına karının da kocasına söylediklerinde.*"⁶¹

İkinci misal: Tayâlisî (204/819), Ebû Umâme'den (86/706) merfû olarak şu hadisi nakleder:

إنطلق برجل إلى باب الجنة فرجع رأسه فإذا على باب الجنة مكتوب الصدقة بعشرة أمثالها والقرض الواحد
بثمانية عشر [لأن صاحب القرض لا يأتيك إلا وهو محتاج والصدقة ربما وضعت في غني]

"*Bir şahıs cennetin kapısına getirilir. Başını kaldırıp bakınca cennetin kapısında 'Sadaka on misliyle mükafatlandırılır. Borç vermek (karz-ı hasen) ise on sekiz kat misliyle mükafatlandırılır.' diye yazılı olduğunu görür. [Çünkü sana ancak muhtaç olan kişi borç için gelir. Sadakayı ise kimi zaman zengin kişiye vermiş olursun.]*"⁶²

⁵⁸ Ebû Dâvûd, "Edeb" 50; Ahmed, *Müsned*, VI, 403, 404.

⁵⁹ Hatîb, *el-Fasl li'l-vasli'l-mudrec*, I, 259 vd.; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 159-160; Suyûtî, *el-Medrec ile'l-mudrec*, s. 36.

⁶⁰ Buhari, "Sulh" 2; Müslim, "Birr" 101; Tirmizî, "Birr" 26; Ahmed, *Müsned*, VI, 403.

⁶¹ Müslim, "Birr" 101.

⁶² Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, Beyrut, ts., s. 155. Bu rivayetin benzerini İbn Mâce zayıf bir isnadla Enes b. Mâlik'ten tahriç eder. Bkz. *İbn Mâce*, "Sadakât" 19.

Suyûtî, “Çünkü sana....” diye başlayan ifadenin müdrec olduğunu kaydeder. Ayrıca bunun ravilerden birisine ait açıklama cümlesi olduğu konusunda Mekki b. İbrahim’in (215/830) sözüne atıfta bulunur.⁶³

Üçüncü misal: Abdullah b. Ömer (r) demiştir ki:

نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن بيع حبل الحبله [وحبل الحبله أن تنتج الناقة ما ثم تنتج الذي نتجت]

Rasûlullah (s) gebe devenin yavrusunun gebeliğine kadar şartıyla yapılan satıştan nehyetti. [Bundan maksat, devenin doğurması, sonra doğurduğu yavrunun da gebe kalması şartına bağlanan akit-tir.]⁶⁴

Muhaddisler, “Bundan maksat...” diye ifade edilen açıklamanın Nâfi’ mevlâ İbn Ömer’e ait bir yorum olduğunu belirtmişlerdir. Bu arada kimi ravilerin mezkûr ifadeyi hadisin aslından zannederek müdrec hale getirdiklerini beyan etmişlerdir.⁶⁵

Dördüncü misal: Hz. Osman’dan nakledilen merfû rivayet şöyledir:

خيركم من تعلم القرآن وعلمه [وفضل القرآن على سائر الكلام كفضل الله على خلقه وذلك أنه منه]

Sizin en hayırlınız, Kur’ân’ı öğrenen ve öğretenidir. [Kur’ân’ın diğer kelimelere üstünlüğü, Allah’ın mahlukata üstünlüğü gibidir. Çünkü Kur’ân Allah’dan (kelamından)dır.]

Muhaddislere göre bu hadisteki merfû kısım sadece “Sizin en hayırlınız, Kur’ân’ı öğrenen ve öğretenidir.” ifadesidir. Devamındaki ifadeler ise Hz. Osman’ın ravisi Ebû Abdırrahman Abdullah b. Habîb es-Sülemî’ye (72/692) aittir ve müdrecdir. Kimi raviler tamamını hadisin aslından zannederek bu şekilde rivayet etmektedirler.⁶⁶ Mevsûk kaynaklarda ise sadece merfû kısım yer almaktadır.⁶⁷

Beşinci misal: Asr-ı Saâdetteki terâvih namazıyla ilgili uygulama Ebû Hureyre’den şöyle rivayet edilmektedir:

كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يرغب في قيام رمضان من غير أن يأمرهم فيه بعزيمة فيقول من قام رمضان إيماناً واحتساباً غفر له ما تقدم من ذنبه. [فتوفي رسول الله صلى الله عليه وسلم والأمر على ذلك ثم كان الأمر على ذلك في خلافة أبي بكر وصدر من خلافة عمر]

Rasûlullah (s) ashabına azimetle emretmeksizin Ramazanda gece namazına kendilerini teşvik eder ve “Her kim Ramazanda iman ile

⁶³ Suyûtî, *el-Medrec ile’l-mudrec*, s. 25.

⁶⁴ *Buhârî*, “Buyû” 61; *Müslim*, “Buyû” 5-6.

⁶⁵ Suyûtî, *el-Medrec ile’l-mudrec*, s. 27.

⁶⁶ Bkz. Hatîb, *el-Fasl li’l-vasli’l-mudrec*, I, 252-258; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, IX, 66; Suyûtî, *el-Medrec ile’l-mudrec*, s. 33.

⁶⁷ *Buhârî*, “Fedâilu’l-Kur’ân” 21; *Ebû Dâvûd*, “Vitr” 14; *Tirmizî*, “Sevâbu’l-Kur’ân” 15; *İbn Mâce*, “Mukaddime” 16; *Dârimî*, “Fedâilu’l-Kur’ân” 2; Ahmed, *Müsned*, I, 57, 58; Tayâlisî, *Müsned*, I, 13; Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 367; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 132; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, II, 136; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 324;

ve ihtisâb ile (savabını Allah'dan umarak) gece namazı kılsa, o kimsenin geçmiş günahları affolunur.” buyururdu. [İşte Rasûlullah (s) hâl böyle iken vefat etti. Ondan sonra Ebû Bekr'in hilafetinde ve Ömer'in hilafetinin ilk zamanlarında bu iş aynı minval üzere devam etti.] Muhaddislere göre “İşte Rasûlullah (s) hâl böyle iken...” diye başlayan son kısım, Ebû Hureyre'nin sözü değil, bilakis Zuhri'nin sözüdür. Nitekim İmam Mâlik rivayetinde bunu açıkça belirtmektedir.⁶⁸

Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Nesai'nin rivayetinde müdrec ifade sanki Ebû Hureyre'nin sözünün devamı gibi nakledilmektedir.⁶⁹

İmam Mâlik ve Buhari ise “İbn Şihâb (Zuhri) dedi ki...” diye mezkûr ifadeyi ravi sözü olarak kaydetmektedirler.⁷⁰

Altıncı misal: Ebû Saîd el-Hudri'den (74/693) nakledilen merfû bir hadis şöyledir:

من لبس الحرير في الدنيا لم يلبسه في الآخرة [وإن دخل الجنة لبسه أهل الجنة غيره]

“Dünyada ipek elbise giyen kimse ahirette giyemez. [O kimse cennete girse bile onun dışındaki cennet ehli ipek giyerler (ama o giyemez).]”⁷¹

Muhaddisler, bu hadisteki “O kimse cennete girse bile...” ifadesinin sahabe sözü olduğunu, dolayısıyla bunu merfû olarak nakletmenin idrâca yol açtığını belirtirler.⁷² Nitekim Buhari, Müslim ve diğer muhaddislerin kaydettikleri rivayetlerde bu ifade sahabe sözü (mevkûf) olarak zikredilmektedir.⁷³

Yedinci misal: Müslim ve diğer bazı muhaddislerin Ebû Hureyre'den naklettikleri merfû rivayet şöyledir:

إذا اقترب الزمان لم تكذب رؤيا المسلم تكذب وأصدقكم رؤيا أصدقكم حديثاً ورؤيا المسلم جزء من خمس وأربعين جزءاً من النبوة [والرؤيا ثلاثة فرؤيا الصالحة بشرى من الله ورؤيا تحزين من الشيطان ورؤيا مما يحدث المرء نفسه فإن رأى أحدكم ما يكره فليقم فليصل ولا يحدث بها الناس قال وأحب القيد وأكره الغل والقيد ثبات في الدين]

“Zaman yaklaşınca müslümanın rüyası hemen hemen yanlış çıkmayacaktır. Sizin en doğru rüya göreniniz, en doğru sözlü olanınızdır. Müslümanın rüyası nübüvvetin kırk beş –diğer versiyonda kırk altı-cüzünden bir cüzdür. [Rüya üç kısımdır: Biri salih rüya olup Al-

⁶⁸ Hatîb, *el-Fasl li'l-vasli'l-mudrec*, I, 319 vd.; Suyûtî, *el-Medrec ile'l-mudrec*, s. 22.

⁶⁹ Müslim, “Salâtu'l-musâfirin” 173; Tirmizî, “Savm” 1; Ebû Dâvûd, “Ramadân” 1; Nesai, “Siyâm” 39; Dârimî, “Savm” 54.

⁷⁰ Buhari, “Terâvih” 37; Muvatta', “Salât fi ramadân” 2.

⁷¹ Nesai, “Zinet” 39.

⁷² Suyûtî, *el-Medrec ile'l-mudrec*, s. 31.

⁷³ Rivayetin muhtelif versiyonları için bkz. Buhari, “Libâs” 25; Müslim, “Libâs” 11, 21; Tirmizî, “Edeb” 1; İbn Mâce, “Libâs” 16; Ahmed, *Müsned*, I, 20, II, 166, III, 101, IV, 5, VI, 324.

lah'dan müjdedir. Diğeri Şeytan'ın verdiği üzüntüdür. Üçüncüsü kişinin kendi kendine konuştuğu şeylerdendir. Biriniz hoşlanmadığı bir rüya görürse hemen kalkıp namaz kılsın ve onu kimseye söylemesin. Ravi dedi ki: Rüyada kösteği severim, bukağıdan hoşlanmam. Köstek dinde sebat demektir.]⁷⁴

Hadis münekkidleri, bu rivayetin baş tarafındaki ifadelerin Hz. Peygamber'in hadisi, rüyanın üç kısım olduğuna dair ifadeden itibaren ise ravi sözü yani müdrec olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca bu konuda Buharî'nin önemli bir tespitine atıfta bulunmuşlardır:⁷⁵

Buharî'nin Sahih'indeki rivayet ise şöyledir:

إذا أقرب الزمان لم تكد رؤيا المؤمن ورؤيا المؤمن جزء من ستة وأربعين جزءا من النبوة

Rasûlullah (s) buyurdu ki: *“Zaman yaklaşıncı müslümanın rüyası hemen hemen yanlış çıkmayacaktır. Müslümanın rüyası nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür.”* Buharî bundan sonra hadisteki idrâca şöyle temas eder: *“Ben derim ki: Rüyanın üç çeşit olduğu ifade edilmektedir. Birincisi, kişinin kendi içinden konuştuğu şeydir. İkincisi, Şeytan'ın korkutmasıdır. Üçüncüsü de Allah'dan müjdedir. Bu itibarla hoşlanmadığı şeyi gören kimse onu başkasına anlatmasın ve kalkıp namaz kılsın. Selef, rüyada köstek görmekten hoşlanırdı. Köstek, dinde sebat olarak yorumlanır. Katâde, Yunus, Hişâm ve Ebû Hilâl gibi raviler İbn Sirin yoluyla Ebû Hureyre'den nakletmiş oldukları hadis içine bu ifadeleri derc etmişlerdir. Bu konudaki rivayetlerin en mübeyyeni/açığı Avf'ın nakletmiş olduğu hadistir. Ravi Yunus, köstekle ilgili ifadenin Hz. Peygamber'den menkûl olduğunu sanıyorum, demiştir. Ben de derim ki: Bukağılar ancak boyunlara vurulur.”⁷⁶*

8. Ravinin Şahsî Tasarrufta Bulunarak Metne İlave Yapması

Birinci misal: Cübeyr b. Mut'im (r) Hz. Peygamber'in (s) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

لي [خمسة] أسماء أنا محمد وأحمد وأنا الماحي الذي يمحو الله بي الكفر وأنا الحائر الذي يحشر الناس على قدمي وأنا العاقب

“Benim [beş] isimlerim vardır. Ben Muhammed'im, Mâhî'yim ki Allah benimle küfrü siler, Hâşir'im ki insanlar benim gelişimle haşrolunurlar, ben Âkîb'im.”⁷⁷

Muhaddisler “Benim beş ismim vardır” ifadesindeki “beş” tabirinin müdrec olduğunu, bunu ravilerden birisinin eklediğini söylemiş-

⁷⁴ Müslim, “Ru'yâ” 6; Tirmizî, “Ru'yâ” 1, 7; İbn Mâce, “Ru'yâ” 1; Ahmed, Müsned, II, 269; İbn Hibbân, Sahih, XIII, 404; Hâkim, Müstedrek, IV, 432.

⁷⁵ Hatîb, el-Fasl li'l-vasli'l-mudrec, I, 279 vd.; Suyûtî, el-Medrec ile'l-mudrec, s. 36.

⁷⁶ Buharî, “Ta'bîr” 26.

⁷⁷ Buharî, “Menâkîb” 17; Tirmizî, “Edeb” 67; Muvatta', “Esmâu'n-Nebi” 1; Dârimî, “Rikâk” 59.

lerdir.⁷⁸ Bunun yanı sıra muhteva tenkidi açısından da şunu söylemek mümkündür: Hz. Peygamber'in daha başka isimleri vardır. Bu isimleri de hesaba katarsak hadisteki "beş" rakamının ravi tasarrufundan ibaret olduğu anlaşılır.

İkinci misal: Câbir b. Abdillâh (r), Hz. Peygamber'den (s) ezandan sonra okunacak duayı şöyle rivayet eder:

اللهم رب هذه الدعوة التامة والصلاة القائمة أت محمدًا الوسيلة والفضيلة [والدرجة الرفيعة] وابعثه مقامًا محمودًا الذي وعدته [إنك لا تخلف الميعاد]

Hadis münekkidlerine göre *الدرجة الرفيعة* ibaresi ile *لا تخلف الميعاد* ifadesi müdrecdir.⁷⁹ Beyhâkî'nin (458/1066) ravisi bu metinde tasarrufta bulunmakta ve müdrec olarak nakletmektedir.⁸⁰

Buhârî ve diğer muhaddislerin kaydetmiş oldukları mevsûk rivayetlerde ise bu müdrec ifadelerin hiçbirisi yer almamaktadır.⁸¹

Sonuç

Muhaddisler, rivayetlerin lafızları üzerinde fevkalade titizlik göstermişlerdir. Cüz'î olsun küllî olsun lafız farklılıklarına yer vermişlerdir. İsnâd ve metne sonradan eklenen ifadeleri ise idrâc/müdrec kapsamında ele almışlardır. İdrâc, genel anlamda hadis metninde olmayan bir ifadenin metne katılması, diğer bir ifadeyle şahısların sözlerinin Hz. Peygamber'in kelamına ilhak/idrâc edilmesi demektir.

Hadis münekkitleri, rivayetlerin muhtelif versiyonlarını tetkik ederek müdrec hususları büyük bir maharetle tespit etmişlerdir. Bu konuda telif ettikleri müstakil eserlerde müdrec hadisleri tanıttıkları gibi, hadis usûlü, şerhler, rical, tabakat, cerh ve ta'dil kitaplarında da yer yer bu tür tespitlere yer vermişlerdir. Bu sayede hadislerin doğru anlaşılmasına katkıda bulunmuşlardır.

Hadis münekkitlerinin bu fevkalade ilmî gayretleri, onların rivayet ilimlerinde mahir olduklarını ve isnadlarla metinleri çok iyi tanıdıklarını göstermektedir. Ayrıca onların metin tenkidine gereken önemi verdiklerini de ortaya koymaktadır.

Bununla beraber geçmişte yapılan çalışmalarla idrâc /müdrec konusundaki bütün problemlerin çözümlendiği söylenemez. Kaldı ki hadis münekkidlerinin her hadisi bu kapsamda gözden geçirdikleri

⁷⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 556; Suyûtî, *el-Medrec ile'l-mudrec*, s. 41.

⁷⁹ İbn Hacer, *Telhisu'l-habîr*, I, 211; Ali el-Kârî, *el-Masnû'*, (nşr. Abdulfettâh Ebû Gude), Riyad 1404, s. 100; Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ*, Beyrut 1351, I, 483; Mubârekfûrî, M. Abdurrahman, *Tuhfetu'l-ahvezî bi şerhi Câmî't-Tirmizî*, (nşr. Abdulvehhâb Abdullatif), Beyrut, ts., I, 532.

⁸⁰ Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (nşr. M. Abdulkadir Atâ), Mekke 1414, I, 410.

⁸¹ Rivayetin muhtelif versiyonları için bkz. *Buhârî*, "Ezân" 8; *Tirmizî*, "Salât" 43; *Ebû Dâvûd*, "Salât" 37; *Nesâî*, "Ezân" 38; *İbn Mâce*, "Ezân" 4; Ahmed, *Müsned*, III, 354.

iddia edilemez. Bu itibarla hadislerle istidlâl ve istinbât edilirken sadece bir versiyon ile yetinmek uygun olmaz. Mutlaka öteki versiyonlara da bakılmalı, hatta mümkünse metin inşâsı işlemi yapılmalıdır. Zira tespit edilemeyen veya gözden kaçan hususlar olabilir. Hadislerdeki şâz, illet, idrâc, ziyâde... vs. nevinden hataları teşhis/tespit etmeye matuf çalışmalar, çok yönlü tahlil gerektirmektedir. İdrâc/müdreç konusunda dün olduğu kadar bugün de önemli bulgulara ulaşmak mümkündür. Kuşkusuz bu konuda yapılacak detaylı araştırmalar, rivayetlerin durumunu daha iyi tanımaya ve ilim ehlinin istifadesine sunmaya katkı sağlayacaktır.